

TEADMINE EESTI JA VENE MAAILMAPILDIS: VENE *ЗНАТЬ* – EESTI *TEADMA*, *TUNDMA*, *OSKAMA*

Larissa Degel

Ülevaade. TEADMA on inimese intellektuaalse maailma olulisi mõis- teid, mida väljendava sõna semantika võib tuua välja olulisi jooni inimese intellektuaalse maailma ülesehituses. Seletussõnaraamatu- tes esitatud tähenduste kõrvutamine ja tekstikorpuste lausete ana- lüüs näitavad, et vene *знать* kätkeb endas nii teadlikkust kui ka emotsionaalset tundmist ja oskust. Eesti keel teeb vahet teadlikkuse- informeerituse, oskuse ja emotsionaalse värvinguga tundmise vahel. Uurimus vastab küsimustele, mis kipuvad tekkima eesti keelt õppiva- tel venelastel: kas verbile *знать* vastab eesti keeles alati *teadma*? Mida võib *teada*? Kas objektiga *keel* võib kasutada verbi *teadma*? Kas keeleoskusel ja keeletundmisel on vahet? Keda *teatakse* ja keda *tun- takse*? Kas töölise meisterlikkust rõhutatakse verbiga *tundma* või *oskama*? Miks rõõmu ja muret *tuntakse*? Kas kogenud inimene *tun- neb* elu?*

Võttesõnad: mentaalsed predikaadid, semantiline primitiiv, sõna- tähendus, polüseemia, objekt, eesti keel, vene keel

Знать ja *teadma* semantika: kattuv või erinev?

TEADMA on loomuliku keele üks fundamentaalseid elementaarmõisteid (Apresjan 1995: 406). Seda mõistet väljendava sõna tähenduste kõrvutamine eesti ja vene keeles võib öelda väga palju inimese intellektuaalse maailma ülesehituse kohta. TEADMA (KNOW) esineb Anna Wierzbicka (1996) semantiliste primitiivide men- taalsete predikaatide reas, *знать* on Juri Apresjani järgi inimese intellektuaalse tegevuse ja mõtlemissüsteemi üks keskseid mõisteid. J. Apresjani arvates on semantilised primitiivid n-ö esiplaani sõnad – nad on keeles kõige sagedasemad, neil on ohtralt unikaalseid spetsiifilisi assotsiatiivseid ja konnotatiivseid seoseid vastava keele ja kultuuriga (Apresjan 1995: 335, 481).

* Tööd on toetanud ETF-i grant nr 5813 “Eesti keele põhisõnvara konstruksioonid tüpoloogilises perspektiivis”.

Semantilise primitiivi mõisteline elementaarsus ei välista seda mõistet väljendava sõna polüsemiat. Toetudes vene keele seletussõnaraamatus (Ožegov 1994) ja “Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus” (EKSS) toodud seletustele, võib järeldada, et vene *знать* ja eesti *teadma* on polüseemsed verbid: mõlemale on omased tähendused ‘informatsiooni omama’, ‘oskama’, ‘(ära) tundma, tuttav olema’. Kõik *teadma* ja *знать* seletussõnaraamatutes esitatud tähendused ei kattu: ainult vene verbile *знать* on omane tähendus ‘tundma, läbi elama’ (emotioonide kohta): *Не знать покоя. Не знать колебаний, сомнений, усталости.* (Ožegov 1994). Seega on *знать* tähendusspekter vähemalt ühe tähenduse võrra laiem: vene *знать* kätkeb endas ka emotsionaalselt läbielatud.

Mida on võimalik teada eesti ja vene keeles?

“Vene-eesti sõnaraamatu” (VES 2000) andmeil vastavad vene verbile *знать* eesti keeles *teadma*, *tundma* ja *oskama*. Sõnaraamatus esitatakse järgmised näited: *знать правила – reegleid teadma; он не знал об этом – ta ei teadnud seda*. Eraldi rõhutatakse, et keele puhul tuleb kasutada verbi *oskama*: *знать язык – keelt oskama*. Verbi *tundma* mainitakse seoses sõnadega *mure*, *elu* ja *töö*: *он с детских лет знал горе – ta sai juba lapsest peale muret tunda; знать жизнь – elu tundma; он знает свое дело – ta tunneb oma tööd hästi*. Verb *tundma* figureerib väljendites *знать вдоль и поперек – läbi ja lõhki tundma* ja *знать в лицо – nägupidi tundma*. Seega on vene verbil *знать* eesti keeles vähemalt kolm potentsiaalset vastet ning seda, millist neist kolmest kasutada, määrab objekt või tähenduse varjund, mida tahetakse rõhutada. Et välja selgitada VES 2000-s väljatoodud objektide ja *teadma*, *oskama*, *tundma* kasutuse tähendusnüansid, analüüsisin Eesti Keele Instituudi tekstikorpuse (EKI) ja Tartu ülikooli kirjakeele tekstikorpuse (TÜKK) ilukirjandustekstide lauseid, kus objektina esinesid partitiivvormid *keelt/keeli*, *inimest/inimesi* (või muu inimest tähistav sõna), *muret*, *rõõmu*, *elu*, *tööd*.

Keel/objektina: *oskama* ja *tundma*

Lauseid, kus esines kas *keelt* või *keeli*, leidis EKI korpuses 140 ja TÜKK-is 321. Seoses keeleoskusega tulid tekstikorpuste lauseis ette ainult verbid *oskama* ja *tundma*, seejuures *teadma* ei esinenud *keelt/keeli* puhul kordagi. Allpool on esitatud kolm lauset (4–6), kus objektiga *keel* kasutatakse predikaati *tundma*. Lauset (4–6) konteksti analüüsi põhjal võib järeldada, et *oskama* ja *tundma* vahelt jookseb väga hägus piir. Verb *oskama* tähendab keele mõistmise ja kõnelemise oskust (1–2), *keelt* võib osata *pisut* (2) või *hästi* (3). Verb *tundma* tähendab põhjalikumat keele, selle struktuuri, nüansside ja eripära mõistmist ja ehk on mõnes mõttes natuke passiivsem kui *oskama*: keeleteadlane on keeletundja, kes tunneb keele grammatikat, valdab terminoloogiat jms (4).

- (1) Arst ütles – eeta naš klass, ja seda kuulis Jüri, kes **oskab** vene **keelt**.
ILU1990\ilu0052

- (2) Juba tehti juttu, et Bramanis saaks Wakunaga farmaatsiafirmale abiks olla välissidemete arendamisel, kuna ta **oskab** lisaks eesti keelele veel vene, inglise, rootsi ja soome ning õige pisut ka läti **keelt**. AJAE1990\sn0046
- (3) Ja kes võiks Eestimaal enda kohta öelda, et ta **oskab keelt** nii hästi, et ei vaja täiendust. ILU1990\ilu0561
- (4) Kes keeleteaduses midagi saavutada tahab, see peab **tundma** võimalikult paljusid **keeli**. ILU1980\stkt0101

Lauses (5) tähendab *tundma* nii keeleoskust kui ka kultuuri mõistmist, tausta-teadmisi.

- (5) Rüütel **tundis** küllaldaselt idamaa **keeli**, mõistmaks, et saratseen laulis armastuslaule, täis hõõguvat ülistust ilule, millega nende poeedid nii meelsastiliialdavad ja mis näis olevat eriti sobimatu tõsisele ja jumalakartlikule mõttekäigule, nagu olnuks sünnis siin kiusatusekõrbes. (EKI)

Lauses (6) on *tundma* puhul olulised nii omandatud teadmiste põhjalikkus kui ka teatud passiivsus: lindude ja loomade keeli küll mõistetakse, kuid kas on võimalik neid rääkida?

- (6) Celegorm läks parema meelega Oromë kotta, ning seal omandas ta rohkelt teadmisi lindude ja loomade kohta, ja ta **tundis** nende kõigi **keeli**. (EKI)

Inimene (või muu inimest tähistav sõna) objektina: teadma ja tundma

Vaatluse all oli 200 lauset EKI korpusest ja 1072 lauset TÜKK-ist, kus objektina esines kas *inimest/inimesi* või mõni muu inimest tähistav sõna. Tulemused näitavad, et *inimest/inimesi* või muu inimest tähistav sõna võib esineda objektina nii verbiga *teadma* kui ka *tundma*. Verb *tundma* rõhutab lähedast, kauaaegset, isiklikku tutvust (7).

- (7) Ta on just niisugune, mina **tunnen teda**, sina **teda ei tunne** veel. ILU1990\ilu0212

Verb *teadma* ei sisalda vihjet isiklikule tutvusele: keegi on kedagi kunagi näinud, temast midagi kuulnud, teab olemasolust. Teada võib näiteks kuulsat näitlejat (8).

- (8) Tuletasin meelde, et **tean** siiski **üht näitlejat**, kes iga kord enne lavale minekut sõi ära suure tüki liha. ILU1970\ilu0077

Ka *tuhandeid* (9), *mitmeid* (10) ja *palju mehi* (11) ei saa isiklikult tunda.

- (9) Ma **tean tuhandeid** väga usklikke **katoliiklasi**, kes ei puhka pühitsetud mullas. (EKI)
- (10) Ma ise **tean mitmeid mehi**, kellel tuli viltu öeldud sõna pärast Siberis sidida. ILU1960\ilu0001
- (11) Ma **tean palju mehi**, kes on väga rüütellikud oma naiste vastu, aga tööpoolest usaldavad neid ometi väga vähe. ILU1930\ram0017

Elu, töö, rõõm ja mure: tundma

Suurt huvi pakuvad objektina esinevad *rõõm* ja *mure*. Vene keeles on võimalik kasutada verbi *знать* mure ja rõõmu puhul: *знать горе* 'muret tundma', *знать радость* 'rõõmu tundma' (Ožegov 1994). Verbi *знать* sünonüümideks on selles kontekstis *испытывать*, *переживать*, (*про*)*чувствовать*, st *знать* kasutatakse selle kohta, mis on sügavalt emotsionaalselt läbi elatud ja tunnetatud (12).

- (12) Но все же немало росистых утр или серых деньков с то и дело накрапывающим дождем провел я в грибных перелесках и **знаю радость** от редкой удачи и знаю в лицо почти каждый гриб [---] (TUE)

Analüüsisin 428 lauset TÜKK-ist, 100 lauset EKI korpusest, kus esineb sõna *muret* ja 100 lauset EKI korpusest, kus esineb sõna *rõõmu*. Seoses *mure* ja *rõõmuga* esineb kõigis eestikeelseis lauseis *tundma* (13), ei tulnud ette ühtegi lauset, kus nende sõnade puhul esineks *teadma*.

- (13) Ju ligemale kakskümmendwiis aastat on ta ßiin Salu talus elanud, ju ligemale kakskümmend aastat on ta ßiin **rõõmu** ja **muret tundnud**. ILU1910\ilu0025

Знать жизнь tähendab, et kõne all oleval inimesel on kogemust, elutarkust, sageli on ta kõrges eas. Selles osas analüüsisin 120 lauset TÜKK-ist ja 42 lauset EKI korpusest, kus objektina esines sõna *elu*. Verb *teadma* ei tulnud ette ühtegi korda, eesti keeles kasutatakse katsumuste, kogemuste, läbielamiste ja elutarkuse kohta verbi *tundma* (14).

- (14) Sest kui teised **tundsid elu**, siis tundis ka tema seda, kuigi tema juures elutarkust ei hinnatud vooruseks. ILU1930\lmg0011

Kui vene keeles öeldakse kellegi kohta *он знает (свое) дело*, siis tähendab see töö, ala või ameti meisterlikku oskust või oma ala põhjalikku tundmist. EKI korpuse 48 lause analüüs näitab, et seoses sõnaga *töö* esineb kas *tundma* või *oskama*, ühtegi lauset, kus *töö* esineks verbiga *teadma* ei tulnud ette. *Tundma* ja *oskama* vahelt jookseb hägus piir: *tundma* rõhutab kohusetruud suhtumist, meisterlikkust (15–16), *oskama* osutab pigem sellele, et inimesel on piisavalt teadmisi, mis lubavad tööülesandega edukalt toime tulla (17).

- (15) “Vaata see on mees,” naeris Kira, “kohe näha, et seda **tööd tunneb ..**” (EKI)

- (16) Eile teatris oli kõik palju hõlpsamini läinud: grimeerijad-kostümeerijad **tunds**id oma **tööd** hästi. (EKI)
- (17) “Susi mind söögu, kui see pole meie härra Chicot! Aga ma pean ütlema, et teie rätsep oma **tööd** küll **ei oska**, sest minu arvates olete veel rohkem katkutud välimusega kui siit minnes.” (EKI)

Знать = teadma, tundma, oskama

Seletussõnaraamatutes esitatud tähenduste kõrvutamine ja tekstikorpuste lause-te analüüs näitasid, et vene *знать* kätkeb endas teadlikkust, emotsionaalset tundmist ja oskust. Eesti keel teeb vahet teadlikkuse-informeerituse, oskuse ja emotsionaalse värvinguga tundmise vahel. Tekstikorpuste lausete analüüs näitas, et vene *знать* ja eesti *teadma* semantikas leiduvad erijooned ei piirdu vaid emotsionaalse kogemuse tähendusega. Erinevusi esineb ka verbide *знать* ja *teadma* kasutuses: vene verbile *знать* ei vasta alati *teadma*, eesti keeles on vastav maailmapildi fragment liigendatud kolmeks, olenevalt sellest, kas tahetakse rõhutada teadlikkust, oskust või põhjalikku, sügavat ja emotsionaalse värvinguga tundmist. Eesti keeles vastab vene verbile *знать* kolm verbi: *teadma*, *tundma* ja *oskama* ning selle, millist verbi kasutada, määrab objekt või tähenduse varjund, mida tahetakse rõhutada. Tekstikorpuste lausete analüüs näitab, et objektiga *keel* on võimalik eesti keeles kasutada nii verbi *oskama* kui ka *tundma*. *inimene* või mõni muu inimest tähistav sõna lubavad predikaadina nii verbi *tundma* kui ka *teadma*. Sõnad *mure*, *rõõm*, *elu* ja *töö* esinevad eesti keeles objektina verbiga *tundma*.

Kirjandus

- Апресян 1995 = Апресян, Ю. Д. 1995. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. Школа “Языки русской культуры”.
- Wierzbicka, Anna 1996. Semantics. Primes and Universals. Oxford, New York: Oxford University Press.

Allikad

- EKI = Eesti Keele Instituudi tekstikorpus; www.eki.ee/corpus (12.10.2005).
- EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. IV köide, 1. vihik. 1994. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Ožegov 1994 = Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений под редакцией С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой. 1994. Российская Академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- TUE = Tübingeni ülikooli vene keele tekstikorpus; www.sfb441.uni-tuebingen.de/b1/rus/korpora.html (12.10.2005).
- TÜKK = Tartu ülikooli kirjakeele korpus; www.cl.ut.ee/ee/corpusb/tykk.html (12.10.2005).
- VES 2000 = Vene-eesti sõnaraamat. Русско-эстонский словарь. Toim Helle Leemets, Henn Saari ja Rein Kull. 2000. Eesti keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ЗНАТЬ: TEADMA, TUNDMA, OSKAMA

Лариса Дегель

ЗНАТЬ – один из самых важных смыслов интеллектуального мира человека. Сравнительный анализ представленных в толковых словарях значений и анализ предложений текстовых корпусов показывают, что в семантике ЗНАТЬ и эстонского TEADMA есть как сходные черты, так и различия: русское ЗНАТЬ включает в себя знание-умение и эмоционально пережитое. Эстонский язык делает различие между знанием-информированностью, знанием-умением и основательным, глубоким, эмоционально окрашенным знанием. Потому в эстонском языке соответствуют русскому *знать* три глагола: *teadma*, *tundma* и *oskama*. То, какой именно глагол стоит использовать, определяет объект, либо оттенок значения, которое необходимо выразить.

Ключевые слова: ментальные предикаты, семантический примитив, значение слова, полисемия, объект, эстонский язык, русский язык

Larissa Degel (1978) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti keele (võrkeelena) erialal. Kaitses magistrikaadi Tartu Ülikoolis 2003. a eesti keele erialal. Alates 2003. a töötab Tartu Ülikooli Narva Kolledžis eesti keele ja kirjanduse lektorina, on eesti keele ja kirjanduse lektoraadi juhataja. On uurinud värvinimed semantikat, semantilisi primitiive, keelelist maailmapilti, tegelnud sõnatähenduse kontrastiivse uurimisega eesti, vene ja läti keeles.
Larissa.Degel@ut.ee